

ROMAN ANDRZEJ TOKARCZYK

BIOJORYSPRODENCJA

Podstawy prawa
dla XXI wieku

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
LUBLIN
2008

Роман Анджей Токарчик

БІОЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Підстави права
для ХХІ сторіччя

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Сумського національного аграрного університету*

Київ

2016

УДК 130.1:128:179.7:340.5:573.6:614.253
ББК 67-87.7

В 17

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського національного аграрного університету. Протокол № 8 від 28.03.2016 р.

Переклад з польської
доктор філологічних наук, професор **О.С. Переломова**
доктор філософських наук, професор **В.М. Вандишев**

Літературна редакція – професор **О.С. Переломова**

Науковий редактор – доктор юридичних наук, професор **М.П. Курило**

Токарчик Р. А.

В 17 Біоюриспруденція. Підстави права для XXI сторіччя : навчальний посібник / Переклад з польської проф. О.С. Переломової та проф. В.М. Вандишева / Наук. ред. проф. М.П. Курило / Р. А. Токарчик. – Київ: Кондор-Видавництво, 2016. – 186 с.

ISBN 978-617-7278-61-9

Навчальний посібник покликаний сформувати в студентів розуміння людини в усій її цілісності. Він має глибоке філософсько-світоглядне підґрунтя, гуманістичну спрямованість, подає точні наукові визначення основних понять галузі. Біоюриспруденція всім своїм змістом визначає нагальну потребу нового підходу і до правової науки, і до особистості юриста, який повинен замислюватися над сутністю життя і над сповненими смислу цінностями життя людини. У посібнику акцентовано увагу на проблемі етичного ставлення до життя, яке ґрунтується на принципах біоетики.

Біоюриспруденція – це подальший крок уперед стосовно існуючих уявлень про оцінку сутності життя і відповідальності за будь-які правопорушення проти його захисту, збереження і розвитку. Ключовими тут є три поняття: «народження», «життя», «умирання». Саме виходячи з наявності трьох періодів життєвого шляху істоти, автор указує і на три розділи біоюриспруденції: біоюгенезу, біоюстерапію і біоюстанатологію.

Навчальний посібник стане в пригоді як студентам юридичних та медичних спеціальностей, так і українським законодавцям, юристам-практикам і медикам, яким усе частіше доводитиметься звертатися до досвіду біоюриспруденції, яка дає визначення цінності життя, і до біоправа, яке пропонує найбільш прийнятні методи унормування абортів, евтаназії, самогубства, станів необхідної самооборони тощо.

УДК 130.1:128:179.7:340.5:573.6:614.253
ББК 67-87.7

ISBN 978-617-7278-61-9

© Токарчик Р.А., 2008
© Вандишев В.М., 2016
© Переломов А.Ю., худ., 2016
© Кондор-Видавництво,
оформлення, макетування, 2016

ЗМІСТ

Do Czytelnika Ukraińskiego.....	6
До українського читача.....	7
Вступ (М.П. Курило).....	9
Розділ 1	
НАРИС ПРЕДМЕТА БІОЮРИСПРУДЕНЦІ.....	18
Елементи предмета.....	18
Онтологія біоюриспруденції.....	23
Епістемологія біоюриспруденції.....	32
Аксіологія біоюриспруденції.....	43
Методологія біоюриспруденції.....	54
Розділ 2	
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ І ЖИТТЯ.....	69
Диференціація юриспруденції.....	69
Юриспруденція природного права.....	75
Юриспруденція правового позитивізму.....	79

Зміст

Юриспруденція правового реалізму.....	86
Інші напрями юриспруденції.....	90

Розділ 3

ПРАВО І МУДРІСТЬ.....	98
Підкреслення багатозначності.....	98
Мудрість особиста.....	102
Суспільна мудрість.....	108
Мудрість і мораль. Мудрість і релігія.....	117

Розділ 4

ЗВ'ЯЗКИ БІОЮРИСПРУДЕНЦІЇ.....	121
Сфери зв'язків.....	121
Біоетика і біоюриспруденція.....	124
Біоетика і біоправо.....	131
Біотехнологія і біоюриспруденція.....	138
Біомедицина і біоюриспруденція.....	144
Біоюриспруденція й інші науки.....	151

PRO FUTURO.....	155
------------------------	------------

Біоетичне підґрунтя біоюриспруденції

(декілька зауваг з історії, методології і сутності біоетики). В.М. Вандишев, О.С. Переломова.....	162
---	-----

Роман Токарчик. Біографічна довідка.....	184
---	------------

Roman Tokarczyk

Do Czytelnika Ukraińskiego

Wielkiy słow poety aleksandryjskiego Kallimacha „Wielka księga to wielkie słowo! Moja odwaga w adresowaniu tej księgi do Czytelnika Ukraińskiego wynika stąd, że jest ona stosunkowo niewielka. Skoro niewielka, to może być księką dobrą. Może być dobrą, ponieważ jej treść, płotycaz idzie nad edycjami, Gotycas idzi życia, które odwieczanie kształtu - jed świat nie tylko spraw ludzkich.

Księga zawiera bardzo wazny zakres nowej dyscypliny badawczej, której nadalem nazwę „biojursprudence”. Długo dotarajęca w moim umyśle koncepcja biojursprudencej opiera się na dwóch fundamentalnych założeniach odnoszących się do fenomenu życia. Polegają one na jednoczesnym traktowaniu życia jako prewarntości i prenormy. Prewarntości w sensie pierwszej, najwyższej i najważniejszej wartości będącej źródłem wszystkich innych wartości. Prenormy jako pierwszej, podstawowej i pierwotnej normy, z której wynikają wszystkie inne normy - prawne, moralne, religijne i medyczne.

Koncepcja biojursprudencej cieszy się dużym zainteresowaniem w świecie. Swierze jej ujęcie opublikowalem w kilkanaście wydaniej w Polsce książce „Prawa nasodzin, życie i swierci. Państwa biojursprudencej”. Jej koncepcja w różnych krajach świata zawiera tom 3 pierwsotomowego dzieła „Księga pamiętkowa dedykowana Profesorowi Romanowi A. Tokarczykowi”. Jest ona dostępną również w formie książki tradycyjnej jak i w wersji elektronicznej pod adresem <http://www.nomantokarczyk.pl>

Ukraińska wersja niniejszej książki mogła zostać opublikowana głównie dzięki zainteresowaniu osoby cdb. Profesor Valentyn Vandykew ukraiński w menytoryans nymow książki. Natomiast Pani Helena Perelomowa uzyskała się jej przełożeniem z języka polskiego i angielskiego na język ukraiński oraz opracowaniem szaty graficznej. Obojgu tym Państwu składam moje wyrazy wdzięczności. Czytelnikom książki życzę interesującej lektury.

Roman Andriy Tokarczyk

W marcu 2016 roku

До українського читача

Олександрійський поет Каллімах сказав: «Велика книжка — це велике зло!» Мій намір адресувати цю передмову до книжки українському читачеві відповідає цьому принципу. Якщо книжка невелика, то може бути добра. Можливо вона й добра, бо її зміст стосується ідеї найвищих ідей, зокрема ідеї життя, яке споконвіку формує світ не лише людських справ.

Книжка подає дуже стислий зміст мого наукового дослідження, яке називається «біоюриспруденція». Довго опрацьовувана в моїй свідомості концепція біоюриспруденції спирається на два фундаментальних принципи, які стосуються феномену життя. Полягають вони в одночасному трактуванні життя як найвищої цінності і найвищої норми. Найвищої цінності в сенсі першої, найвищої і найважливішої цінності, яка є джерелом усіх інших цінностей. Найвищої норми як першої, засадничої і головної норми, з якої виникають усі інші норми — правові, моральні, релігійні і медичні.

Концепція біоюриспруденції викликає великий інтерес у світі. Ширше її представлення опубліковане в неодноразово виданій у Польщі книжці «Право народження, жит-

тя і смерті. Принципи біоюриспруденції». Її сприйняття в різних країнах світу засвідчує 3-й том п'ятитомного видання «Книга пам'яткова, присвячена професорові Романові А. Токарчику». Вона доступна однаково у вигляді книжки друкованої і в електронній версії за адресою: <http://www.romantokarczyk.pl>.

Українська версія книжки могла бути опублікованою завдячуючи зацікавленості двох осіб. Професор Валентин М. Вандишев сприйняв основний зміст книжки. Пані професор Олена С. Переломова здійснила переклад з мови польської і англійської на мову українську, а також забезпечила літературне оформлення тексту. Обом цим колегам моя щира подяка. Читачам книжки зичу цікавого читання.

*Роман Анджей Токарчик
Березень 2016 року*

БІОЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ БІОЮРИСПРУДЕНЦІЇ

(декілька зауваг з історії, методології і
сутності біоетики)

Як показує досвід наукових досліджень у царині природи живого за останнє півсторіччя відбулись корінні зміни. Вони спричинили появу нових наук, нових технологій, нарешті, нової наукової картини світу, у якій тепер поряд з фундаментальною фізикою і механікою поважне місце займають науки про життя. А як видно зі змісту вміщеної вище монографії «Біоюриспруденція», нині проблема збереження, захисту і продовження життя включена в площину юридичної науки.

Оскільки біоюриспруденція як наука спирається на ґрунт біоетики, вважаємо за доцільне акцентувати увагу нашої післямови на проблематиці саме біоетики. У певному сенсі біоюриспруденцію можна розглядати як «молодшу сестру

біоетики». ¹⁷⁵ Для такого твердження є достатньо підстав, оскільки гуманістична традиція, яку активно пропагували і поширювали визначні науковці, лікарі, громадські і політичні діячі минулого сторіччя Альберт Швейцер, Пекка Куусі, Ауреліо Печчеї, Денніс Медоуз, Джей Форрестер, Михайло Месарович, Едуард Пестель та інші значною мірою спричинили виникнення біоетики як науки. Після двох світових воєн ¹⁷⁶, які призвели до численних жертв, уже в 1960-ті роки у світі проявилися і стали надзвичайно актуальними нові взаємопов'язані і взаємозумовлені психологічні, суспільні, економічні, технічні і політичні проблеми, до числа яких відносяться перенаселення і неконтрольоване зростання чисельності населення Землі, розшарування суспільства, суспільна несправедливість і голод, безробіття, інфляція, екологічна криза, деградація зовнішнього середовища, диспропорції в міжнародній торгівлі і фінансах, застаріла система освіти, падіння моральних цінностей. Після того, як впродовж 1960-х років значна частина африканських і азійських країн звільнилися від колоніальної залежності, почало зростати число регіональних воєн, спричинених етнічними і конфесійними суперечностями. А в останні пару десятиліть до зазначених вище проблем людства додався ще й тероризм як поширюване глобальне явище.

Уважається, що автором поняття «біоетика» є лікар-онколог і американський учений Ван Рансселер Поттер (1911-2001), голландець за походженням. Згідно з концепцією В.Р. Поттера, біоетика покликана пояснити природні

¹⁷⁵ Див.: Kołaczko Anna. Biojursprudencja – młodsza siostra bioetyki // Biojursprudencja: Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Romanowi A. Tokarczykowi. – Lublin: Wydawnictwo Polihymnia, 2013. – P. 50-53.

¹⁷⁶ У своєму дослідженні Войцех Болоз вказує, що в усьому світі в ХХ сторіччі було вбито 167-175 мільйонів людей. Після відкриття радянських архівів число жертв комунізму оцінюється приблизно в 60 мільйонів людей. – Див.: Bołoz W. Życie w ludzkich rękach. Podstawowe zagadnienie bioetyczne. – Warszawa, 1997. – S. 40.

феномени і дати можливість контролювати «небезпечні» знання, обмежуючи їх поширення.¹⁷⁷ Біоетика — це наука виживання в нових історичних умовах, а також і нова мудрість, спрямована на ефективне використання знань про живу матерію на користь поліпшення самого життя.

Біоетика акцентує увагу науковців, політиків і пересічних громадян на необхідності дати чіткі відповіді на запитання, які стосуються народження, життя і смерті. За великим рахунком, біоетика, на відміну від традиційної етики, апелює до всіх форм живого: людей, тварин і рослин. І це принципова позиція, оскільки моральні принципи людини більше не можуть бути повноцінними регулятивами поза реалістичним розумінням екології в широкому розумінні цього слова, включаючи й екологію душі. У сучасному технократичному світі етичні цінності тісно пов'язані з біологічними чинниками. І це — слушно, оскільки наші цінності мало чого варті, якщо вони не сприяють виживанню усієї екосистеми.

Розвиток біотехнологій, результати чого активно використовує людство, призвів до виникнення ряду відгалужень у медицині, а також до інтенсивного розвитку медичної техніки. Сприйняття чи несприйняття застосування біотехнологій людиною призвело до виникнення біоетики як відображення вже існуючих суспільних проблем (аборти, смертна кара, справедливий розподіл лікувальних засобів, евгеніка) і нових проблем (генна інженерія, трансплантація органів, штучне дихання, евтаназія). Зрозуміло, що розмірковуючи над сутністю біоетики, ми будемо говорити про намагання розв'язати за її допомогою низку світоглядно-філософських і когнітивно-аксіологічних проблем. Розв'язати їх повною мірою навряд чи можливо, оскільки вони спираються на певні упередження, а якщо бути точними, то на те, у що віриться. Отже, слід визнати, що проблеми біоетики тісно пов'язані з різноманітними

¹⁷⁷ Див.: Encyclopedia bioetyki / Dz. zb. pod red. A. Muszali. – Radom, 2007.

релігійними уявленнями про природу життя і смерті.

На сьогодні існує значна кількість праць, присвячених проблемам біотехнологій і біоетики. Зокрема у своїх роздумах стосовно сутності біоетики, як важливої і необхідної складової сучасної етики, проф. Войцех Сломський,¹⁷⁸ спираючись на існуючі концепції і науково-дослідницькі праці, звертається до дослідження значного кола проблемних питань філософії загалом, а етики й біоетики зокрема.

Неможливо розмірковувати над сутністю біоетики як такої поза специфікою розвитку економічного та науково-технічного прогресу, який надзвичайно швидкими темпами розвивався протягом другої половини ХХ сторіччя. Скажімо, чи можливою була б біоетика в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ сторіччя, коли швидкість суспільних змін призвела до появи першої економічної теорії, – теорії віросповідування багатства? Чи можливою була б біоетика у зазначені часи, коли очікували, що якась теорія буде спроможна повернути суспільству втрачене гармонійне і врівноважене становище?

Очевидно, відповіді на ці запитання лежать у площині усвідомлення нами ряду обставин, пов'язаних з особливостями становлення біоетики як реакції на суттєві зміни в науковому пізнанні та суспільно-економічному і морально-релігійному розвитку людства.

Біоетика як наука не могла з'явитися раніше, оскільки чинник часу в ній є надзвичайно важливим. Час – це напрям, у якому розвиваються фізичні, хімічні й інші процеси, був відсутній у природничих науках аж до появи термодинаміки в ХІХ сторіччі. У свою чергу, шотландський професор філософії Адам Сміт відкрив закон усесвітнього економічного тяжіння, в основі якого – особиста зацікавленість. Згідно зі Смітом, кожна людина керується особис-

¹⁷⁸ Див.: Wojciech Słomski. Bioetyka: zagadnienia wybrane. – Warszawa, 2007. (Український переклад: Сломський Войцех С. Біоетика. Вибрані проблеми: Навчальний посібник / Пер. з польської В.М. Вандишева: відп. ред. проф. В.М. Вандишев. – Суми: Вид-во СумДУ, 2008).

тими матеріальними інтересами, але це парадоксальним чином приводить до оптимальних результатів в економіці в цілому. Різні люди мають своєрідні таланти і здібності, і коли вони мають свободу для розвитку своїх талантів і їх застосування, економічні показники зростають на благо всіх. А всілякі штучні перешкоди заважають, оскільки система є саморегульованою. У біоетиці також свобода розвитку природних здібностей сприяє загальному розвитку, збереженню і захисту життя, якщо це спирається на моральні принципи.

Чи можна погодитися із законом скорочення прибутків, сформульованим Джоном С. Міллем, ідеологом лібералізму, в той час, коли Карл Маркс і Фрідріх Енгельс писали свій «Комуністичний Маніфест»? чи справедливе й обґрунтоване положення про те, що зростання добробуту людей ніколи не встигатиме за зростанням чисельності населення? К. Маркс переконаний, що економічні закони, які об'єктивно втілюватимуться в майбутньому комуністичному суспільстві, забезпечать задоволення найближчих потреб людини. Д.С. Мілль і ряд інших учених сподівались на те, що досягнення суспільно-економічної рівноваги в суспільстві можливе шляхом звернення до кращих виявів людської природи і за умови обмеження народжуваності. Ідею економіки як гри, у якій сумарна вигода сторін дорівнює нулю, і відчуття страху перед зростанням народжуваності дав Європі священик, економіст і історик Томас Мальтус. Саме він премудрився так налякати сучасників загрозою перенаселення, що ті замислились над створенням інструментів контролю народжуваності. Мальтус стверджував, що вбогість і страждання неминучі в будь-якому випадку, а прогрес – химера. Подаючи убогим, ми лише погіршуємо загальне становище, оскільки збільшимо кількість ротів. Але Мальтус, цей хрещений батько філософії песимізму, все-таки посприяв утвердженню теорії

змін і розвитку, що зробило можливим абсолютно новий тип мислення. Уже Чарльз Дарвін застосував історію до самої історії. Він показав, що зміни – це не відхилення від природного ходу речей або порушення рівноваги природи, але автентичний стан.

Швидше за все Ч. Дарвін не зумів автентично зрозуміти теорію Мальтуса. Проте Дарвін здійснив геніальну інтерпретацію песимістичних переконань Мальтуса з тим, щоб найкращим чином пристосувати їх до своїх власних поглядів. Боротьба за існування, яка для Мальтуса була причиною всіх негараздів, для Дарвіна стала рушійною силою еволюції, важливим чинником появи все більш досконалих організмів. Саме таким чином біологія зробила вирішальний вплив на економічну філософію, хоча та відкидала біологію і її історичний метод на користь ньютонівської фізики з її статичним світом і усталеними законами.

Згідно з Дарвіним, еволюція є різновидом змагання, на кшталт олімпійської системи, – на вибування. Але правила еволюції надзвичайно складні і містять великий елемент випадковості. Крім того, правила ці весь час змінюються. І все одно переможець буде виявлений, незважаючи на незадоволення багатьох і багатьох з тих, хто програв. Ми з вами переможці: і ті, хто пише цю книгу, і ті, хто її читає, ваші друзі і домашні вихованці, дерева у вас на дачі, і навіть черв'яки в землі, словом, усе, що зараз живе на цій планеті. Усі інші – це ті, які програли. Стверджують, що приблизно 99,99% усіх біологічних видів, що існували коли-небудь, зараз не існують. Усі вони просто вибули з участі в турнірі. Ми мислимо умовно кожного разу, коли переймаємось класичним нерозв'язним питанням про те, як би протікало наше життя, якби не трапилися ті чи інші події, якби ми в якийсь момент ухвалили інші рішення.

Теорія Дарвіна далека від досконалості. У ній відсутнє задовільне пояснення механізму передачі сприятливих

генетичних характеристик від одного покоління іншому. Дитина досить часто схожа на своїх батьків, але навіть діти не є втіленням батьківських рис. Від чорного kota і білої кішки навряд чи вийде сіре кошеня. Звичайно, якби різні характеристики батьків змішувалися рівномірно, то це привело б до пом'якшення всіх істотно відмінних рис кожного з них і до появи рівномірно розподіленої біосубстанції. Замість цього природа з року в рік породжує на світ потомство із зростаючим рівнем складності, різноманітності і спеціалізації. І таку множинність кольорів і відтінків до якогось моменту було важко пояснити.

Відповідь запропонували в 1953 році учені Френсіс Крік і Джеймс Уотсон, які вперше описали унікальну структуру молекули ДНК. На початку 1960-х стало можливим розрізнити окремі «слова» генетичного коду, а до середини 1960-х – повністю «зламати» його шифр. Уже на початку XXI сторіччя складено повну «карту» геному людини. Усе наше біологічне минуле, усі генетичні передумови нашого майбутнього стають усе більш відкритою книгою. Цікаво, що всі слова у цій книзі написані за участі чотирьох «хімічних» літер: А (аденін), С (цитозін), G (гуанін) і Т (тіамін) у різних комбінаціях. Усі організми, які коли-небудь жили і живуть нині, створені відповідно до схожих одна на одну і просто складених інструкцій, що написані однією мовою. Нова генетика – це одна з найбільших інтелектуальних революцій усіх часів, оскільки з'явилася можливість описати біологічне мовою математики.

Саме життя, – відтворення клітин і їх впорядковане об'єднання в системи різної складності, – це є процес, який цілком узгоджується зі сферою інформаційного менеджменту. Можливо, саме інформація вдихає життя в матерію. Отримуючи Нобелівську премію у сфері медицини (1969) Макс Дельбрук запропонував як жарт, посмертно присудити й Аристотелю премію за відкриття ДНК: Філософ припускав, що форма курки міститься вже в самому

йайці. На жаль, М. Дельбрук не включив у число співавторів французького філософа і математика Рене Декарта.

Серйозних заперечень заслуговує положення, що генетична інформація складає основу не тільки анатомії живої істоти, але також і її поведінки. Класичні гуманісти не хочуть вірити цьому і наполягають на тому, що в людини є душа, і що ця душа і всі духовні явища не залежать ні від тіла, ні від усїєї історії розвитку живого. Тільки бездушні тварини керуються інстинктами; ми ж, люди, послуговуємося чимсь вищим і довершеним. Утім, і прихильники біхевіорізму так само скептичні, коли стверджують, що рефлекси і поведінка людини – результат навчання. Згідно з цими поглядами, свідомість людини при народженні – чистий лист паперу.

Але генетика відкидає всі ці положення (чи вірування?). Ми не можемо навчитися тому, до чого ми не схильні генетично, як би нас до цього не заохочували. Людський мозок запрограмований на вирішення певних типів завдань, запрограмований на певні типи процесів, стверджують апологети генетики. Те, що ми, люди, на відміну від наших найближчих родичів мавп, уміємо користуватися граматиною, не означає, що ми колись виявилися працелюбнішими і наполегливішими; просто завдяки генетичним змінам ми розвинули новий специфічний для нашого біологічного виду інстинкт. Мова, яка у своїй усній, а потім і в писемній формі стала основним засобом культурного обміну і розвитку, поза сумнівом, має біологічне коріння. Незважаючи на численні дослідження і припущення учені так і не довели ані божественної, ані суспільної природи мови. Тому можна припустити, що ми навчилися тому, до чого були здатні навчитися. По суті, саме інформаційна програма в наших генах визначає, «хто ми є».

Як наслідок «природа людини» дійсно існує і вона вирішальною мірою визначає не лише наші здібності до мов,

але й нашу поведінку, й нашу культуру в цілому. Новонароджений (натус) – це не чиста дошка чи листок паперу, а носій програми, яка, з одного боку, надає колосальні можливості розвитку, здатності до навчання і взаємодії з навколишнім світом, а з іншого боку, одночасно, має специфічну структуру і специфічні обмеження застосування. І перше, і друге однозначно визначені біологічною історією. Такого роду положення і принципи генетики розвиваються в руслі традиції астрологічного тлумачення.

Ріднить їх ще й те, що ні астрологія, ні сучасна генетика не ставлять перед собою завдання з'ясувати, чому ця істота народилася саме тут і зараз. Чи не є це проявом їх зорієнтованості на детермінізм на кшталт атомізму Демокрита? Важко все-таки звільнитися від здорового внутрішнього відчуття універсальної зумовленості, пануючої в нашому Всесвіті. Як не дивно, але до цих пір розвиток генетики не спростував пануючих уявлень про суть людської свідомості, про особливості людського пізнання світу і людської культури.

Утім, у генетики є одна важлива властивість: вона працює. Досягнення останніх років у вирощуванні культурних рослин і порід домашніх тварин вражають. Тому вже не доводиться серйозно сумніватися ні в її методах, ні в теоретичних основах. Наше знання про природу людського виду зростає приголомшуючими темпами. Складання генетичної карти генома людини, тобто приблизно ста тисяч генів, розподілених у хромосомах, є хімічною формулою людської істоти. Цей неймовірно довгий текст, обсягом до мільярда слів, еквівалентний 800 Бібліям, не просто доступний для прочитання, він дає нам інформацію про наше минуле і майбутнє, і його можна навіть редагувати!

Вражає еволюція методів пророцтва і спостереження. Для астролога доби Відродження чи Нового Часу цілком достатньо було знати точний час і місце народження натуса, і тоді картина його життя могла бути задовільним чи-

ном описана. Були певні передумови і засоби «заглянути» і в минуле натуся. Рене Декарт, якого не цілком влаштовували інтуїтивно-пророчі прозріння астрології, які вимагали особливих здібностей і вправності, мріяв дізнатися, що саме складає усі частини сім'я (насіння) будь-якого виду тварин і людини. При цьому він сподівався, що з цього вдасться вивести чисто математично всю фігуру і будову кожної частини досліджуваної тварини чи людини. Він також сподівався, що тоді вдасться вирішити і зворотну задачу — із знання особливостей тіла вивести знання (формулу?, ген?) сім'я (насіння).

Нині генетики вважають, що маючи у своєму розпорядженні знання своїх генетичних передумов, люди можуть уперше в історії планувати своє життя, виходячи з достовірної базової інформації. Вони можуть обирати найбільш відповідну їх природі кар'єру і освіту, планувати народження дітей за участі найбільш відповідного за генним набором партнера, регулювати вживання відповідних продуктів харчування тощо. А з іншого боку, представники владних структур, а через них і працедавці отримують доступ до інструментів прискіпливого тестування працівників і службовців. Таким чином, меритократія¹⁷⁹, за влучним ви-

¹⁷⁹ У 1958 році, на зорі «суспільства загального благоденства», Міхаель Янг опублікував свою утопію «The rise of the Meritocracy 1870–2033», у якій зазначав: «Цивілізація тримається не на безликій інертній масі, не на середній розумній людині, а на творчій меншості, на новаторах, які одним ударом зберігають зусилля 10.000, на яскравій меншості, наділеній здатністю дивуватися світові, на неспокійній еліті, яка перетворила мутацію не лише в біологічний, але і в соціальний чинник». Зауваження М. Янга слушне, він убачає основний чинник прогресу в освіченості вчених, інженерів і викладачів. Ця освіченість визначається «високим рівнем *генетичного (родового!* – підкреслено нами – В.В., О.П.) призначення», а тому вона підсилює спроможність творити добро. Див.: Янг М. Возвышение меритократии // Утопия и утопическое мышление: антология зарубежной литературы / Сост., общ. ред. и предисл. В. А. Чаликовой. – Москва: Прогресс, 1991. – С. 320.

словом шведського біолога Торбьорна Фагерстрьома¹⁸⁰, матеріалізується в принципово нову форму «генократії».

Подібний розвиток подій, звичайно, викличе певний протест з боку класичних гуманістів, для яких образливий сам факт, що природжені здібності людей можуть бути оприлюднені, співвіднесені і виставлені по ранжиру. Може відбутися те, про що у свій час мріяв ідеаліст Платон (а слідом за ним Т. Кампанелла), що практично насаджували король Філіпп II Іспанський і Адольф Гітлер: зв'язок між сексуальністю і відтворенням потомства зникає. Секс стає швидше хобі, проявом індивідуальності, без яких-небудь бажаних або небажаних наслідків. Відтворення ж усе більше відбуватиметься під жорстким лабораторно вивіреном контролем фахівців. Питання про те, хто чий батько чи мати, буде знято.

Нинішній рівень розвитку генної інженерії дозволяє впевнено говорити про те, що в результаті комбінування генів буде можливо вже на ембріональній стадії уникнути в майбутньому, наприклад, онкозахворювань, хвороби Альцгеймера, алергій і цілого ряду патологій. Також значною мірою стане можливим програмувати потомство і навіть наділяти його властивостями, які раніше навряд чи розцінювали як «людські».

Упродовж усього ХХ сторіччя біологічну еволюцію і культурний розвиток розглядали як недотичні феномени. Інтерес дослідників в основному обертався навколо того, як суспільне середовище впливає на людську поведінку, а зовсім не навколо того, як людські інстинкти формують суспільство. Ця точка зору має ідеологічне підґрунтя завдяки тому, що в спотвореному вигляді теорія еволюції, разом з іншими квазінауками, так часто використовувалася шарлатанами для виправдання різного роду расистських і людинофобських ідеологій.

¹⁸⁰ Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. – СПб., 2004. – С. 163.

Нині деякі науковці вважають, що в сучасній інформаційній парадигмі розділення культури і природи виглядає застарілим. Культура – це нова версія природи. Тому відмираючі гуманістичні інститути капіталізму все сильніше наполягатимуть на введенні обмежень на застосування генних технологій. Будуть зростати вимоги встановлення жорсткого контролю з боку держави і наукових експертів над будь-якими дослідженнями у сфері основ живого. У багатьох випадках такі вимоги знайшли відгук в середовищі політиків, а в окремих випадках більш менш серйозні обмеження генетичних експериментів уже введені. Але все це вже не так важливо, оскільки джин генної інженерії вже випущений на волю.

Не виключено, що найбільш просунуті генетичні дослідження вже протікають у тиші закритих від стороннього ока лабораторій у ретельно законспірованих приватних володіннях. Крім усього іншого, юдео-християнські уявлення Заходу про святість і унікальність особи не є обов'язковими для представників інших релігій і культур. Наприклад, в Азії, погляд на цю проблему значно менш сентиментальний, тому там такі дослідження протікають практично безперешкодно. Процес адаптації суспільства до генетичних новацій навряд чи обійдеться без потрясінь і конфліктів. Радикальні нововведення у сфері медицини завжди викликали запеклі суперечки і зустрічали опір з боку груп, чий моральний авторитет піддавався загрозі. Це стосувалося, наприклад, пересадки рогівки ока, узятій в шойно померлих людей.

Важливою для біоетики залишається проблема абортів, або штучного переривання вагітності. З історії відомо, що в Стародавній Греції і Римі аборт повсюдно схвалювали. Філософ Платон уважав його ефективним засобом регулювання кількості народжень, Аристотель припускав аборт до перших рухів плода. «Талмуд не визнавав плід за людську істоту. Проте

аборт був визнаний моральним злом вже в Кодексі Гіппократа, який стверджував: «Я не дам ніколи втрутитись у середину вагітної».¹⁸¹ Основна суперечність проблеми абортів полягає в тому, що тут є мати – особистість, яка має абсолютне право розпоряджатися своїм тілом, і зачата людська істота, яка теж має право на життя. У релігійній площині дискусії точаться навколо того, чи зачата людська істота з самого початку має душу, чи ні, чи є вона людиною від моменту зачаття. Захисникам життя плода вказують на те, що вони ж висловлюються за смертну кару, допускають ведення війни, добровільну смерть за віру, мало роблять для того, щоб допомогти голодуючим і хворим дітям. Очевидно, що етична і світоглядна дискусія стосовно права чи заборони абортів складають підґрунтя для певних юридичних норм, які його законодавчо регулюють.

Друга важлива для біоетики проблема – це евтаназія, або добра смерть, яка відома здавна як допомога в пришвидшенні настання смерті, або як асистування в самогубстві, або надання засобів, що викликають смерть. Евтаназія може бути добровільною, коли особа, яка вмирає, просить про неї або погоджується з такою пропозицією, і вимушена (недобровільна). Утім, в останньому випадку маємо справу швидше з убивством, але здійсненим з гуманних мотивів, яке заслуговує на менше моральне засудження. З історії відомо про звичай убивства хворих і слабких немовлят у Стародавній Спарті (хоча швидше це було відом евгеніки), а також звичай здійснення самогубства людьми похилого віку у деяких племен ескімосів, чукчів, японців тощо. В. Сломський зазначає: «Отже, ні в Стародавній Греції і Римі, ні в інших культурах заборона дітовбивства, самогубства і евтаназії не набувала ніколи абсолютного характеру».¹⁸²

З історії науки також відомо, що деякі філософи і мис-

¹⁸¹ Сломський Войцех С. Біоетика... – С. 18.

¹⁸² Там само. – С. 25.

лителі підтримували ідею евтаназії. Так, Френсіс Бекон сприймав це поняття в розумінні стародавніх мислителів, як безболісну смерть в оточенні близьких. Морально обґрунтованою евтаназію визнавав в «Утопії» Томас Мор. На відміну від цих мислителів нещадну заборону евтаназії підтримували Давид Юм, Джордж Бентам, Джон Стюарт Мілль та інші мислителі. Однією з форм примусової евтаназії можна вважати злочини, скоєні в 1930-і роки нацистами стосовно психічно хворих осіб (до 1941 року було знищено до 100 тисяч психічно хворих і 75 тисяч осіб похилого віку). Також у Франції в період урядів Віші було приречено на голодну смерть до 40 тисяч психічно хворих людей.¹⁸³ Такого роду злочини суттєво дискредитували в післявоєнний період ідею гуманної евтаназії.

Як свідчить історичний досвід, досі ідея евтаназії викликає палкі дискусії, хоча в деяких країнах її визнали на законодавчому рівні. Прибічники її вважають, що вона є виразом поваги до людської гідності. Людина має право вирішувати за саму себе і це стосується також права самому визначити межу свого життя. Утім, слід зважити на те, що про евтаназію ми розмірковуємо в існуючому культурному контексті, де її сприймають, принаймні, як процедуру морально сумнівну, якщо не цілком аморальну. В. Сломський зазначає: «Етичне схвалення, а тим більше юридична легалізація евтаназії веде до цілковитої зміни цього контексту. У країнах, де евтаназія була легалізована, особи немолодого віку відчувають тиск з боку лікарів, а часом також і від близьких у сім'ї, аби піддалися евтаназії і припинили бути тягарем для оточуючих».¹⁸⁴ Але надання права на евтаназію приводить до того, що її практика розвивається вже за власною динамікою, яка не підлягає ефективному контролю, а тому евтаназію інтерпретують як рівнозначну одному

¹⁸³ Див.: Bołoz W. *Życie w ludzkich rękach...*

¹⁸⁴ Сломський Войцех С. *Біоетика...* – С. 28.

з видів терапії. Сумнівною видається також сфера етичних зобов'язань, щодо прохання хворого про евтаназію.

Смертна кара, яка застосовувалась у різні епохи і в різних культурах, також є предметом оцінки з боку біоетики. В античні часи і в християнській Європі аж до доби Відродження з позицій пануючої моралі смертна кара була прийнятною, а дискусії велись стосовно суспільної функції такого роду покарання, а також тих видів злочинів, покарання за які мало завершатися смертю. Історія суспільної думки відносно смертної кари свідчить, що дискусії велись як з доктринальних, так і з світоглядних питань. Прибічники смертної кари вбачають у ній можливість виключення з суспільства осіб, які створюють загрозу для життя інших. Отже, йдеться про те, щоб захистити власне ту цінність – життя, захисту якої домагаються прихильники смертної кари. Якщо життя – найвища цінність, тоді смертна кара принципово неприйнятна. Очевидно, що це дуже важливий аргумент проти смертної кари. Тому сьогодні в переважній більшості цивілізованих країн світу смертну кару скасовано, до чого спричинила загальна інтелектуальна і моральна атмосфера, пануюча в цих суспільствах.

Проблема клонування – це відносно нова біоетична проблема, аналіз і оцінка якої потребує певної філософсько-світоглядної компетенції. У біології поняття «клон» означає організм, який виник унаслідок відділення від материнської особи і тому має такий же комплект генів, як і материнська особа. Отже, клони відрізняються особистими рисами, а ці відмінності визначаються оточенням. Розмноження клонуванням притаманне в природний спосіб багатьом видам рослин і нижчих живих істот. З етичними аспектами клонування ми стикаємося, коли йдеться про припустимість клонування вищих тварин, а особливо клонування людини. У відповідній літературі ми побачимо, що так звана Європейська Біоетична Конвенція під клонуванням розуміє «створення істоти людської, генетично

ідентичної з іншою живою чи мертвою людською істотою» (стаття 1). Формулювання «істота людська, генетично ідентична» означає «істоту людську, створену з цілісного комплексу ядерних генів іншого» (стаття 2).

Зазначений термін клонування (у значенні клонування людини) було залишено також у «Протоколі», що забороняє так зване клонування репродукційне. Протокол було долучено до Конвенції про Охорону Прав Людини і Гідності Людської Істоти в контексті Застосувань Біології і Медицини, названої нині Європейською Біоетичною Конвенцією. Згідно з даним в «Протоколі» визначенням під клонуванням розуміють «... створення істоти людської, генетично ідентичної з іншою живою чи мертвою людською істотою» (стаття 1). Формулювання «істота людська, генетично ідентична» означає «істоту людську, створену з цілісного комплексу ядерних генів іншого» (стаття 2).

Говорячи про клонування людини, доводиться стикатись зі складною проблемою, а саме багатозначністю самого поняття «людина», що дає привід для спекуляцій. Філософський позитивізм проявляється тут у тому, що лише самі науковці повинні мати право приймати рішення стосовно того, які експерименти з клонування можна проводити вільно, а які слід припиняти, керуючись етичними міркуваннями.

Такий «науковий» підхід неприйнятний, оскільки відповідальність врешті решт за наслідки наукових дослідів несуть як науковці, так і не-науковці. Що ж до етичних аспектів проблеми, то безперечно компетентними тут є філософи і фахівці з етики, а не технократи-біологи і медики. Адже поняття людини, як і поняття людської гідності є поняттями загальнофілософськими, світоглядними. І проблема клонування людини — це не лише проблема фізіологічна, тілесна, а більше проблема того, що називають душею, або інтелектом, або свідомістю. Як справедливо за-

значає В. Сломський, перифразуючи слова святого Томи Аквінського, з двох учасників дискусії про клонування людини, де один є філософом, а другий генетиком, кращим є філософ не дуже обізнаний з генетикою, ніж генетик, який має неглибокі знання з філософії.¹⁸⁵

З філософської й релігійної точок зору проблема сутності і природи душі в клонованій людській істоті чимось подібна до того, з чим стикнувся відомий російський мислитель Микола Федорович Федоров, який сподівався, що можливо воскресити всіх людей, які колись жили на Землі і померли. Відповіді на запитання, звідки візьмуться для них душі, і чи будуть це їх «рідні» душі, дати він не зміг. Проблема ця, безперечно, релігійно-філософська. Давньоіндійська ведична традиція схильна до визнання перевтілення душі, але й тут ніколи не йшлося про те, що можливе тілесне воскресіння. Йшлося про історію вічної душі, але не тіла.

Аргументом проти клонування є те, що життя людських клонів може виявитись достатньо довгим порівняно з життям науковця, який ці організми досліджує. Тому навряд чи можливо провести систематичні дослідження над людським геномом, спираючись лише на спостереження психофізіологічних метаморфоз, яких зазнає окрема людина.¹⁸⁶ Створення ж значних розсадників клонів також небезпечно. Безуспішними виявляються й численні спроби визначення моменту, від якого починається відповідне «людське» життя клону. Інтуїція підказує, що безформний, мікроскопічний шматочок матерії не є тим самим, що у повній мірі розвинений ембріон людини. Утім, і спроба визначення початку життя з моменту формування нервової системи виявляється також неможливою, зважаючи на можливі наслідки.

Зрозуміло, що величезна кількість проблем і суперечностей медико-біологічного, інструментального, техніч-

¹⁸⁵ Там само. – С. 48.

¹⁸⁶ Там само. – С. 50.

ного, методичного і філософсько-етичного характеру викликають і відповідні труднощі в тій сфері пізнання, яку визначено як біоюриспруденція.

Біоетична проблема трансплантації органів також не виглядає найлегшою для вирішення її в біоюридичний спосіб. Трансплантація – це завжди три сторони: донор, пацієнт і лікар. Кожен з цих трьох суб'єктів в ідеалі (бо донор може бути не суб'єктом, а бездиханним тілом) має своє бачення моральної сторони проблеми трансплантації. Очевидно, що для живого донора і пацієнта процедура трансплантації є важливим моментом у житті: один втрачає якийсь орган, другий отримує шанс на подальше життя. Для лікаря це одна з багатьох складних і відповідальних професійних справ, оскільки на нього покладена відповідальність за долю пацієнта і донора.

На лікарі лежить певна відповідальність і за прийняття рішення донором. Чи свідоме рішення донора, чи не пов'язана процедура трансплантації для донора з великим ризиком для здоров'я або життя. Лікар повинен бути переконаний, що згода донора на втрату органу для трансплантації свідома, адже донор може мати психічні розлади, може бути жертвою чийогось навіювання, може бути фанатичним послідовником якоїсь релігії чи ідеї.

Коли ж йдеться про отримання органу від померлої чи загиблої людини, то проблема в тому, чи можна забрати у неї цей орган. Часто потрібна згода родичів. Законодавство деяких країн передбачає, що загибла людина апріорі дозволяє це зробити, якщо за життя не зробила ніяких інших розпоряджень. Як свідчить практика, у ситуаціях з померлими донорами є найбільший простір для зловживань лікарями своїми обов'язками чи можливостями.

Ще одна проблема, яка пов'язана з трансплантацією органів, – проблема визначення моменту смерті. Момент смерті пацієнта дає лікарям право припинити будь-які дії, спрямо-

вані на порятунок його життя. Саме з цього моменту виникає право використовувати органи померлого для трансплантації. Очевидно, що лікарі-трансплантологи можуть зловживати своїми професійними обов'язками, зважаючи на прогалини у відповідних інструкціях і приписах. Тому і досі існують авторитетні комісії, які займаються відповідними уточненнями моменту, коли припиняється життя людини.

Це практична проблема, оскільки часто доля пацієнта залежить від узгоджених дій трансплантолога, який хоче якнайшвидше отримати орган, і лікаря-реаніматолога, який прагне зберегти життя свого підопічного. Поспішити з доведенням факту смерті (органи залишаються ще життєздатними) означає передчасно визнати момент смерті, тобто вбити пацієнта, якому можна було б ще врятувати життя.

Біоетика також нерозривно пов'язана з лікарською етикою, оскільки пов'язана з рядом ситуацій, які мають моральну природу і конфлікт цінностей: лікування хворих людей, евтаназія, аборт, трансплантація, лікування невиліковних хворих (паліативна медицина), косметична (пластична) медицина, фінанси і сплата за лікування, психіатрія, зв'язки з фармацевтами тощо.

Аналізуючи особливості лікарської етики, В. Сломський зазначає: «Проблематику лікарської етики можна також диференціювати, враховуючи вид стосунків, у які сторони вступають, зважаючи на ті чи інші ситуації лікування. Не викликає жодних сумнівів, що основним видом стосунків є стосунки між лікарем і пацієнтом. Крім того, лікарська етика визначає ряд норм для стосунків лікар – сім'я пацієнта, лікар – лікар, лікар – держава (фінансування служби здоров'я), лікар – фармацевтична фірма тощо. Метою лікарської етики є благо пацієнта, проте слід зазначити, що пацієнт з'являється тільки в одному з видів стосунків, у той час, коли лікар виступає у всіх».¹⁸⁷

¹⁸⁷ Там само. – С. 76.

Етичні норми і принципи, якими послуговуються лікарі у своїй повсякденній практиці, визначені в кодексі лікарської етики. Це особлива етика, якій навчають студентів-медиків у вишах, бо їм доводиться бути в певних речах взірцем для оточуючих, бо їм доводиться повсякчас стикатись як зі стражданням, так і з радістю від повернутого хворому здоров'я, від народження дитини тощо. У кожному конкретному випадку лікар мусить приймати рішення, спираючись на свій професійний досвід і моральну чуйність тощо. Утім, очевидно, що хоча лікарська етика — це не зібрання юридичних норм, її не можна довільно і безвідповідально інтерпретувати. Адже лікар повсякчас стикається з проблемою морального вибору: 1) сказати хворому про смертельне захворювання чи ні; 2) кому з хворих в першу чергу дати дефіцитні ліки (старшому чи молодшому за віком); 3) прописати хворому ефективні недорогі чи не дуже ефективні але дорогі препарати; 4) допомогти молодшому колезі провести складну операцію з метою його професійного росту чи зробити це самому; 5) лікувати всіх хворих чи лише заможних тощо.

У суспільствах, де немає центрального органу, який регулює норми моралі, часто розгортається мовчазна боротьба між зацікавленими групами за вплив і право визначати допустимі моральні норми і практики. Те, що сьогодні визнають неетичним, завтра буде насаджено і прийнято повсюдно. Незважаючи ні на що, люди прагнутимуть усе більш широкого застосовування досягнень медицини в цілому і генних технологій зокрема.

Різні групи населення в боротьбі за право мати більше свободи самовизначення вступають у взаємодію з подібними собі групами в рамках усесвітньої електронної мережі. Стратегія ізоляції не має майбутнього. Принципове і послідовне запитання: «Що відбудеться зі світом, у якому пануватиме свавілля ученого-генетика, вихованого в дусі «філософії стабільності добра і корисності», яку розумі-

ють саме так, як уважає цей генетик?», – не ставиться. Але якщо ж трапиться так, що реалізується означена філософія суб'єктивності і волюнтаризму, то відбудеться щось дивне, якщо не страшне, але точно непередбачуване. Недаремно Господь Бог, вигнавши Єву й Адама, які згрішили, з раю, поставив біля древа життя ангела з вогненным мечем.

Тим самим Він вказав, що істоти, які не здатні самостійно еволюціонуючи пристосовуватися до змінних умов навколишнього середовища, приречені загинути дочасно. Але при цьому Він не позбавляв їх можливості отримати свою частку задоволення і страждань. Спроба звільнити людину від страждань, зберігши право на задоволення, – абсурдна. Фатальний закон взаємопроникнення протилежностей, про особливу форму справедливості якого говорив Геракліт Ефеський, працює абсолютно і невідворотно.

Отже, має стати зрозумілим, що сучасна людина, яка живе у світі, сповненому досягнень науки і техніки, не може не використати певну частину їх для вдосконалення своєї власної людської природи. При цьому тонка діалектика альтруїзму і егоїзму, стоїцизму і гедонізму, садизму і мазохізму набуває в практиці суспільного буття загалом дискусійних явищ аборту, клонування, трансплантації тощо. Людське й машинне в такий спосіб раптом виявляються надзвичайно очевидними, примушуючи знову і знову замислюватись над тим, що є людина: мислячий очерет, творіння богонатхненне чи просто машина. Саме в цьому трикутнику припущень, що спираються усього навсього на певну парадигму вірування, і полягає сутність суспільно значимих дискусій лікарів, моралістів, кібернетиків та філософів. А тому стає зрозумілим, що абсолютно правильною вичерпної відповіді на усі часи і для усіх не існує. Але життя виду «*homo sapiens sapiens*» поки ще продовжується, а тому для певної категорії людей у залежності від їх соціально-економічного та психофізичного стану, означені

проблеми мають суттєве значення. Біоетика прагне врегулювати наявні суперечності, апелюючи до здорового глузду суспільного співбуття, а біоюриспруденція допомагає їй правовим регулюванням, коли хтось намагається ігнорувати суспільні моральні норми.

Зрозуміло, що наукова діяльність буде невпинно продовжуватись і розвиватись у всіх сферах суспільного життя. Особливого значення набуває розвиток знань про життя взагалі і про життя людини зокрема, на що зорієнтовані біотехнології і суспільні науки. При цьому філософсько-методологічне підґрунтя генних технологій полягає в тому, що на словах пропагуючи змінюваність й ідею еволюції, на практиці генетики нерідко утверджують постійність і застій. Саме тут відкривається простір для філософсько-методологічних узагальнень і висновків.

Ауреліо Печчеї — науковець, який надзвичайно глибоко, усією душею сприйняв глобальні екологічні проблеми, з якими стикнулося людство на межі 1960-1970-х років, очевидно, найбільш глибоко сприйняв і сутність майбутнього предмета біоетики, хоча про неї як про таку і не писав. «Головне — людська особистість, вона важливіша за будь-які справи і будь-які ідеї, бо вони без людини нічого не варті. А головне в кожному з нас і в нашому житті — узи любові; адже лише завдячуючи їм наше життя перестає бути коротким епізодом і набуває сенсу вічності».¹⁸⁸ Власне, про це йдеться і в біоетиці і в біоюриспруденції, про що написана ця книга.

*Валентин Миколайович Вандишев,
доктор філософських наук, професор*

*Олена Степанівна Переломова,
доктор філологічних наук, професор*

¹⁸⁸ Печчеї Ауреліо. Человеческие качества. – Москва: Прогресс, 1980. – С. 311.

Роман Токарчик

БІОГРАФІЧНА ДОВІДКА

Роман Токарчик (нар. 16.03.1942) у 1966 році отримав ступінь магістра права в Університеті Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (UMCS). У тому ж університеті став доктором права (1970), доктором габілітованим з наук правничих (1976), професором надзвичайним (1990) і професором звичайним (1995). У роках 1974-1975 був стипендіатом у Сполучених Штатах Америки.

Проф. Токарчик заснував кафедру теорії організації і управління в UMCS, якою керував впродовж 1979-2012 рр. Виконував функції декана Факультету права і економіки Вищої школи в Сандомирі і керівника кафедри права у Вищій школі управління та адміністрації в Замості.

На цей час проф. Токарчик опублікував 766 наукових праць польською, англійською, французькою, італійською, німецькою, російською, турецькою, китайською і японською мовами. Викладав історію політичних і право-

Роман Токарчик. Біографічна довідка

вих доктрин, філософію, філософію права, етику права, правничу компаративістику, культуру права, американське право, а також вступ до медичного права. Він є автором концепції біоюриспруденції як теоретичного підґрунтя біоправа. Проф. Токарчик є членом польських і закордонних редакційних колегій наукових часописів, багатьох польських і закордонних наукових товариств, у яких отримав дипломи й нагороди.

Найбільш відомі опубліковані книги, які мають по кільканадцять видань:

Współczesne doktryny polityczne, Warszawa 2010, wyd. 16 + e-book

Filozofia prawa, Warszawa 2009, wyd. 11 + e-book

Prawo amerykańskie, Warszawa 2011, wyd. 11 + e-book

Prawa narodzin, życia i śmierci, Warszawa 2012, wyd. 11 + e-book

Komparatystyka prawnicza, Warszawa 2008, wyd. 9 + e-book

Współczesne kultury prawne, Warszawa 2012, wyd. 9 + e-book

Etyka Prawnicza, Warszawa 2011, wyd. 5 + e-book

Klasyca Praw Natury, Warszawa 2009, wyd. 4

Historia filozofii prawa, Białystok 2000, wyd. 3

Przykazania etyki prawniczej, Warszawa 2009, wyd. 3

Antologia Anegdoty Akademickiej, Lublin 2015, wyd. 3

Nowa Lewica, Kraków 2010, wyd. 2.

Повний перелік наукових праць авторства проф. Романа Токарчика можна знайти на його сторінці в Інтернеті <http://www.romantokarczyk.pl>. Там можна також знайти оцінки його наукових праць і рецензії на них.

Навчальне видання

Роман Анджей Токарчик

БЮЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Підстави права
для ХХІ сторіччя

Переклад з польської – О.С. Переломова, В.М. Вандишев
Літературна редакція – О.С. Переломова
Науковий редактор – М.П. Курило

Керівник видавничих проектів – А. О. Ястребов
Друкується в авторській редакції
Дизайн обкладинки – А. Ю. Переломов
Верстка – М. В. Кухаришина

Формат 60x84 1/16. Підписано до друку 28.03.2016.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Гарнітура Akvitalia Modern, NewtonС.
Умовн. друк. аркушів – 10,92. Обл.-вид. аркушів – 7,13.
Наклад 300 пр.

ТОВ «Кондор-Видавництво»
Свідоцтво Серія А01 №376847 від 28.07.2010 р.
03067, м. Київ, вул. Гарматна, 29/31
тел./факс (044) 408-76-17, 408-76-25